

Museet i Haugesund

10 års melding 1925—1935 og

Avhandlinger om Vest-Norsk kultur

Redaksjonskomité:

HEMING R. SKRE
form.

C. MAGNE RØNNEVIG JOHN A. DØSSELAND

HAUGESUND 1935

A.S JOHN GRIEGS BOKTRYKKERI, BERGEN

FORORD.

Museums- og historielaget for Haugesund og bygdene har i de første 10 år det har eksistert hatt sin fulle opgave med å skaffe økonomisk basis for museumsarbeidet, skaffe lokaler og drive en systematisk innsamling. Det har ikke vært høve til å befatte sig med litterære opgaver i nevneverdig grad, i de 10 år er det bare sendt ut et par mindre publikasjoner.

I anledning 10-års jubileet har vi imidlertid dristet oss til å utgi dette skrift, ut fra den opfatning at museumsarbeidet ikke bare består i innsamling og opbevaring, men også i å spre videre en del av den kunnskap som gransking på de forskjellige områder som hører inn under museumsvirksomheten gir.

Det betyr et økonomisk offer for laget og dets knappe midler, men vi håper til gjengjeld å vekke interessen for museumsvirksomheten også for dette distrikt, slik at det kan bli stadig større tilslutning til opgaven. Og opgaven er å lære vår forhistorie og kulturhistorie bedre å kjenne, og å samle og opbevare ting av kulturell interesse på de forskjellige områder.

Styret.

Haugaland i oldtiden.

I denne artikkelen er der gjort et forsøk på å gi fremstilling om de eldste tider på Haugesundshalvøen med Karmøy. Det første området er her begrenset mot nord av Skånevikfjorden og Bømlofjorden, således at av Hordaland medregnes hele Etne og hele Sveio, av Skånevik hovedsognet og av Fjellberg Ølen og Bjoestrand. Mod syd og sydøst begrenses området av Saudafjorden, Nedstrandfjorden og Boknafjorden.

Materialet av oldfund fra Rogalands del av området er for det meste i Stavanger museum, en hel del særlig av stenaldersmaterialet er også i Haugesunds museum, dessuten ca. 100 fund i Bergens museum. I dette museum er også omtrent alle fundene fra bygdene i Hordaland fylke. — Materialet fra Stavanger museum og fra Haugesunds museum har jeg tatt oversikt over tidligere og kjenner jeg meget inngående. Fundene i Bergens museum fra Rogaland kjenner jeg også fra tidligere tid. Materialet fra Hordaland fylke har jeg ikke tidligere hatt inngående kjennskap til, men har nu i år tatt fortegnelse over fundene etter seddelkatalogen i Bergens museums oldsaksamling og har også sett på de viktigste av fundene.

Hvad de faste fortidssminner angår, har vi i Stavanger museum seddelkatalog over dem vi kjenner til fra den del av Haugesundshalvøen som hører inn under Rogaland. Og fra de bygder på halvøen som hører til Hordaland har frk. Nissen-Meyer ved Bergens museums oldsaksamling vært så elskverdig å gi mig meddelelser om helleristninger, bygdeborger og gravhauger som ikke foreligger i trykte kilder. Jeg har ellers selv gått gjennem N. Nicolaysen: Norske Fornlevninger, Fortidsforeningens Årsberetninger, hvad både skolebestyrer Bendixen, I. Ross og Anders Lorange har skrevet beretninger og endelig fra forskjellige avhandlinger, således av Haakon Shetelig om gravfeltene på Grindheim og Rygg i Etne, av Johs. Bøe om stenaldersbopllassen på Nappen i Valestrand og av Bjørn Hougen om boplass i Gjeitalemen i Vikebygd.

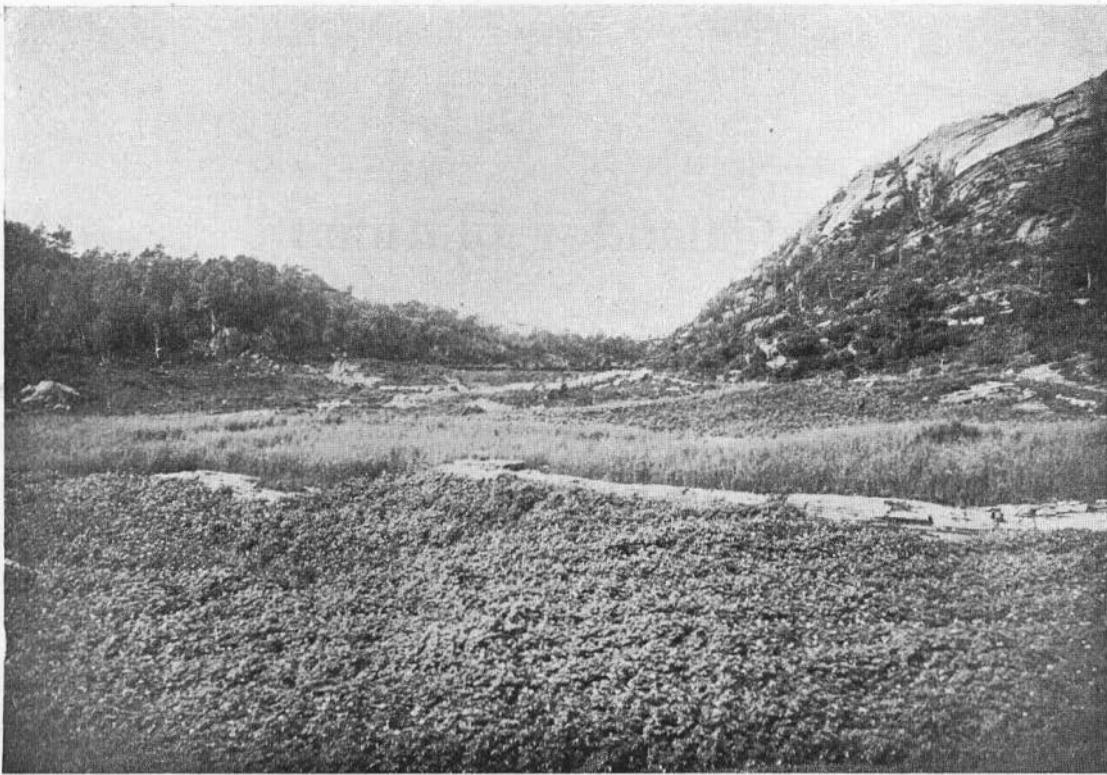

Fig. 1. Boplassfeltet på Nappen.

Langt langt tilbake i tiden har Haugesundshalvøen vært bebodd, lenge før Harald hårfagre bodde på Avaldsnes og blev hauglagt på Gar ved Haugesund, lenge før Erling skakke bodde på Støle i Etne. Det er oldfundene som forteller oss dette, de jordfunne oldsaker og de faste fortidsminner: gravhaugene, bautastene, bygdeborgene, helleristningene, de gamle hustuftene og naustetuftene. Og det er også stedsnavnene, de gamle gårdsnavnene som forteller om eldgammel bosetning i bygdene på Haugesundshalvøen og Karmøy.

Det er dog lenge før de eldste gårdene blev til at der har vært folk her i disse bygder. Det har det vært alt i stenalderstiden, ja en 6000 år tilbake. Merkelig nok er det dog ennå bare gjort et eneste fund fra den eldre del av stenalderen her på disse kanter. Det er en liten flintøks, en såkalt skivespalter fra Moksheim i Torvastad på østsiden av Karmsundet som ble funnet i 1910. Finnestedet lå 32 m. o. h. Den mannen som har brukt denne lille øksen, har tilhørt en folkestamme som har vært nomader, har streifet om fra plass til plass, ikke har hatt faste boplasser, har ikke dyrket jorden og ikke hatt andre tamme husdyr enn hunden.

De har levd vesentlig av jakt og fiske og har vel samlet nötter og andre frukter og urter som kunde være matnyttige.

Den ligger i det dypeste mørke denne eldste tid for Hauge-sundshalvøens og Karmøyys vedkommende. Men sikkert vil der med tiden bli gjort flere fund, så vi kan få et litt mere fyldigere bilde.

Vi kommer så til den yngre stenalderen, og fra denne tid vet vi adskillig mere fra disse bygder. Der er henimot 300 fund. Fundene er altså mange fra bygdene her i yngre del av stenalderen. Det er både boplassfund og de enkeltfunne oldsaker, det er både fra eldre og yngre del av perioden. Boplassfundene har vi særlig i Valestrand og Vikebygd. Størst er disse på Nappen av Økland i Valestrand og på Røykenes i Vikebygd (fig 1). Fundene fra Nappen er som før nevnt behandlet av dr. Johs. Bøe i en egen avhandling: Steinaldersfundene på Nappen i Søndhordland. Like vest for innløpet av Valevågen ligger gården Nappen og et par hundre meter vestenfor husene ligger boplasseiene. Det er egentlig to av disse i en avstand fra hverandre av henimot 30 m. Den ene ligger i en høide over havet av 9 m, den annen av 11 m. Begge to ligger i ly, den ene av en rund bergnabb: Gjeitaryggen, den annen av bergtoppen Nabben. På denne måte har steinalderfolkene vært i ly for vind, mens plassene hvor de har bodt, har vært åpne mot syd og sol.

På disse boplasseiene er der funnet en hel del oldsaker, således 60—70 stenkiser eller emner til stenkiser, en 60 skrapere, vesentlig av flint, over halvt hundre simple flekkepilespisser, dels av flint, dels av årekvarts og 9 pilespisser eller fragmenter av slike av skifer. Så er der fragmenter av slipestenar og sandsten, nogen få flintkniver, en slagsten, 3 penere flintepilespisser og en hel del avfall, dels av flint og dels av årekvarts likesom nogen stykker grønnsten som de fleste av øksene var laget av. Nogen rester fra deres måltider fantes derimot ikke. — Også på kjøbmann Johan Eriksens gård, 3—400 m N. O. for Valevåg brygge, har der vært en boplass, hvorfra der i 1933 til Bergens museum kom inn flere stenkiser, pilespisser, skrapere, stykker av en slipestein av sandsten og en del avfall av flint og årekvarts. — Også på Røykenes, på østsiden av Sveio-halvøen er der gjort lignende boplassfund på forskjellige plasser.

Her skal også omtales en boplass fra yngste del av stenalderen på Førde innerst i Førdepollen i Vikebygd sogn i en hidler som

kalles Gjeitalemen (fig. 2). Denne boplass blev undersøkt i 1920 av konservator Bjørn Hougen. Boplassen var 26 m², var helt beskyttet mot regn, hadde 3 ildsteder og inneholdt en del oldsaker, således en flekkepilespiss av flint, en skraper, en bennål, flere lerkarskår, stykke pimpsten til skjerpning av pilepisser og en del avfall av flint og årekverts. Dessuten var her nogen skjell og dyreben. Disse siste var av hjort, sau, svin, hund, oter, bever, et par rørknokler av fugl og del av mellomstor hvirvel av fisk. Det var ikke meget som var funnet her, og det gav oss ikke inntrykk av at det har vært lang bosetning her, men da ellers opplysninger om dyrefaunaen mangler her i disse bygder, er det av stor interesse at vi har ihvert fall dette fund.

Vi må da tenke oss at der her ved kystene av denne halvøen alt fra begynnelsen av yngre stenalder og flere århundre for ikke å si over tusen år ned igjennem tiden har det opholdt sig folk som i en viss tid av året har ernæret sig av jakt og fiske og samlet nøtter og matnyttige viltvoksende planter som de gjorde det i den eldre stenalder. Det har imidlertid nu først og fremst vært i jakt- og fiskesesongen de har opholdt sig på disse boplassene. Og etter hvert i hvert fall har de også fått andre tamme husdyr enn hunder, både kyr og sauer og gjeiter og også svin, slik som boplassen i Gjeitalemen har vist oss, og litt korndyrking har de nok også tatt til med, men gården deres har helst ligget lengere inne i de bredere bygder. Flinten har de samlet op ved kysten, hvor den i sin tid var drevet iland med isen ved slutten av istiden, men grønnstenen er kommet fra Bømlo eller rettere fra en liten holme, Hespliholmen, syd for Espenvær som igjen ligger vestenfor Bømlos sydspiss. Her har vært et gammelt grønnstensbrudd fra stenalderen, mens på Espenvær og Bømlo har vært verkstedsplassene, hvor de har laget øksene sine. Det er herfra vi må tenke oss de har fått øksene, de som opholdt sig på Nappen, ved Valevåg, på Røykenes og også i Gjeitalemen hvor der også fantes et avslått stykke av en slipt grønnstensøks.

Det er svært lite av boplasser der ellers er funnet på Haugesundshalvøen og på Karmøy. De boplasser vi hittil har omtalt fra Valestrand og Vikebygd, skriver sig jo imidlertid næsten alle fra de siste 10 år, ja de fleste er oppdaget bare for et par år siden, så der vil sikkert kunne gjøres lignende oppdagelser på andre plasser også. Vi har spor av stenaldersboplasser også i søndre del av området. Således på Nedre Førland i Tysvær er der i de siste

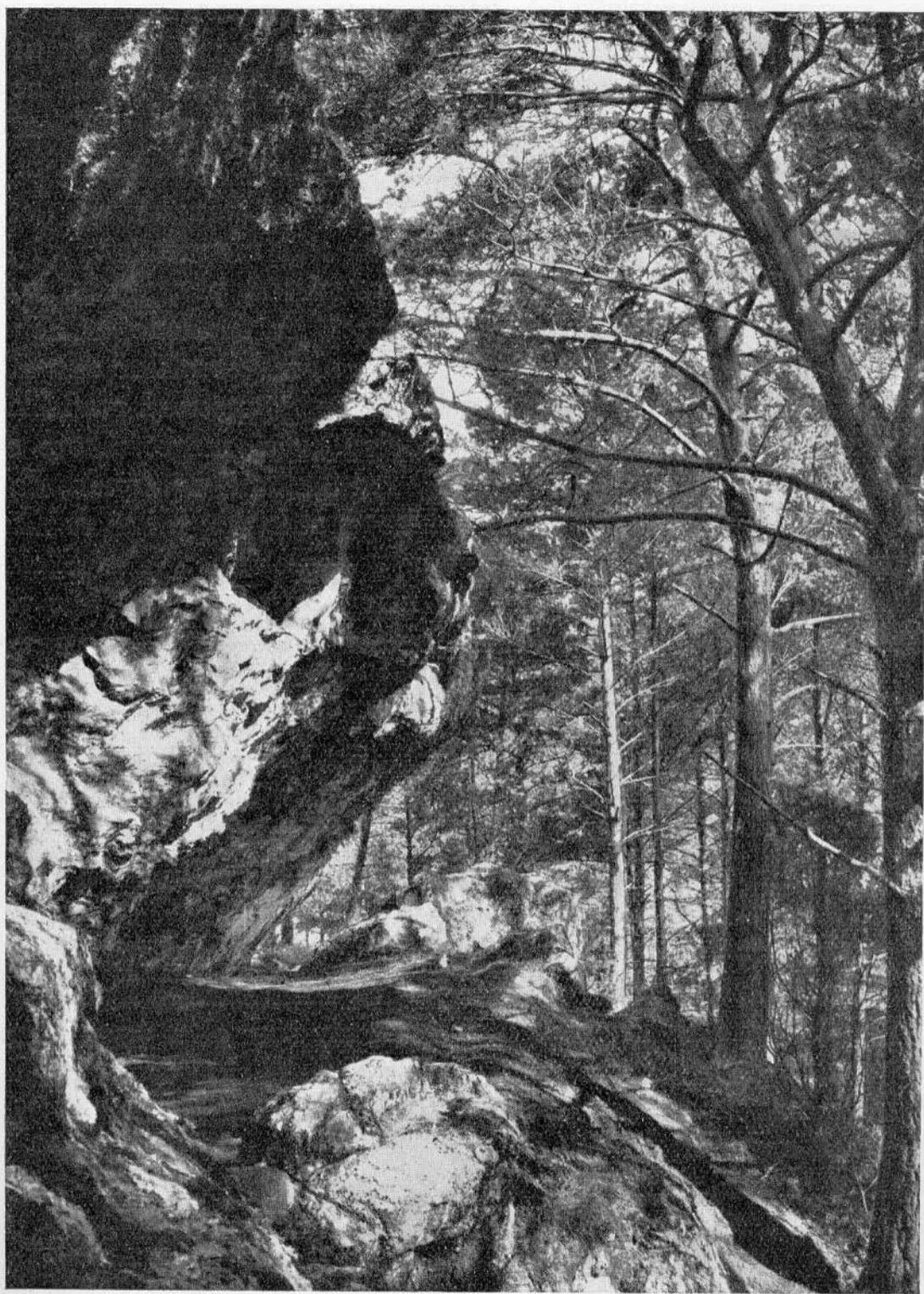

Fig. 2. Gjeitalemen.

4 år, siden 1931, av lærer Nils Østerhus funnet en 3—400 stykker avfallsflint, en skraper av flint, stykke av en slipt grønnstensøks og en slagsten av kvartsitt. — Ellers er der funnet litt flintavfall, nogen flintspisser både her og der, helt inne fra Sauda og ut til Ferkingstad, og ofte hører en at folk har funnet flint uten at de har tatt vare på den. Der vil sikkert komme rikere stenaldersboplasser for dagens lys også andre plasser enn på Sveiohalvøen.

Det er ikke bare boplassfundene vi har fra stenalderen, det er ikke bare dem som forteller oss om den tids mennesker. Vi har også de enkeltfunne økser, dolker, spydspisser, pilespisser, køllehoder og de såkalte sagblad. Fordelingen av fundene er her av interesse. Det viser sig at Sveio f. eks. er så meget rikere enn Etne og Skånevik, at Torvastad og Avaldsnes og Haugesund med Skåre er rikere på fund enn Skjold som igjen er så meget rikere enn Vats. Og likeså er fundene meget få fra Sandeid og Sauda, da er de litt flere fra Nedstrand. Det er en regel at kystbygdene er rikere på fund fra stenalderen enn bygdene lengere inne. Litt tilfeldighet kan der vel også være, idet det kan bero på om der har vært interesserte menn i bygdene som har samlet på denslags fund og gjort opmerksom på at de hadde interesse og burde samles på. Her har sikkert Fridtjof Øvrebø i Avaldsnes og Torvastad spillet en betydelig rolle. Det er ikke minst ham det skyldes at fundene fra disse bygder er så usedvanlig mange. Men regelen er der allikevel.

Det er ikke stedet her å regne op alle de enkeltfunne oldsaker fra stenalderen. Bare enkelte av dem skal fremheves. Flere av dem er mesterverker med hensyn til arbeidets utførelse. Fremst blandt dem alle står den usedvanlig vakre flintdolk fra Bø i Torvastad (fig. 3) og likeså den vakre skiferkniv som skal være funnet på Reheien mellom Avaldsnes og Torvastad. Vi skal også nevne de elegante våbenøksene fra Lyse i Nedstrand og fra Eltrevåg i Sveio (fig. 4). Eiendommelig for distriktet her er de mange eksemplarer av de korsformede og stjerneformede køller av klebersten. Vi har dem fra Skjærviken av Birkenes i Etne, fra Kvalvåg i Sveio, fra Røykenes i Vikebygd, fra Aursland i Skjold, fra Kolnes i Førdefjorden, fra Gunnarshaug i Torvastad, fra Sund ved Kopervik, fra selve Kopervik og to fra Skudeneshavn (fig. 5). Det er hele 11 stykker tilsammen, ganske usedvanlig mange og er sterkt vidnesbyrd om at kleberstenen nu var opdaget og blev utnyttet. Til stridskølle var dette materiale utmerket. Vi skal senere høre hvor-

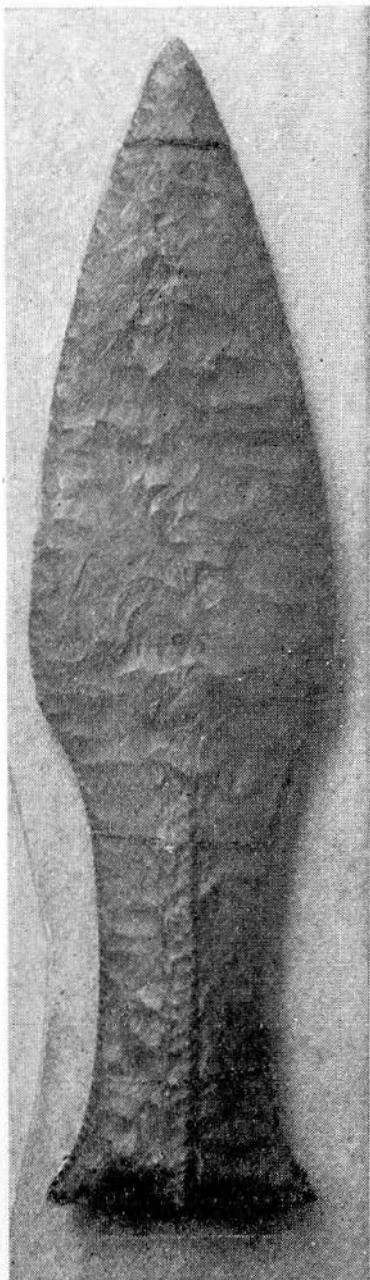

Fig. 3. Flintdolken fra Bø.

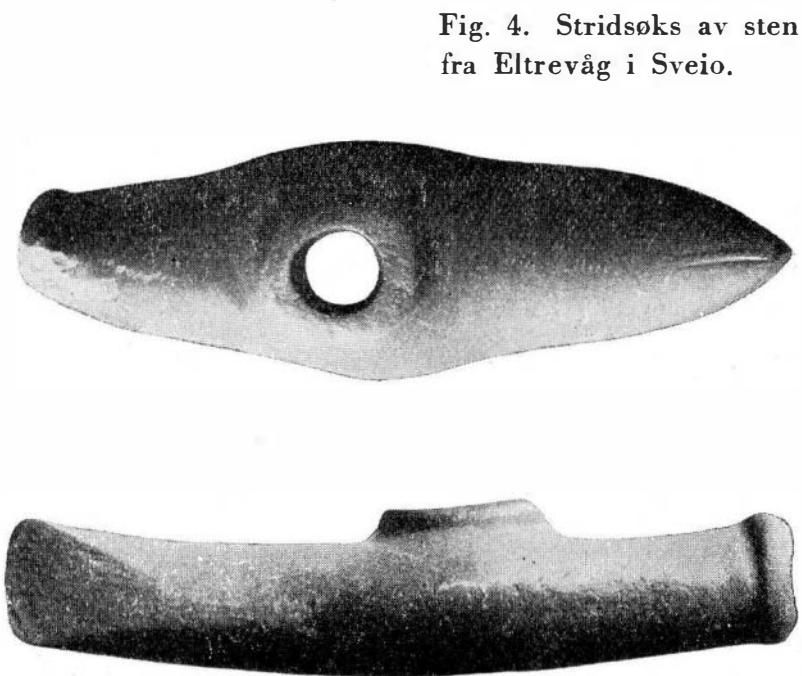

Fig. 4. Stridsøks av sten fra Eltrevåg i Sveio.

ledes klebersten blev anvendt også i de efterfølgende tider. — Et eiendommelig stykke er også et køllehode av bergart som nylig er blitt funnet ved planering til et hus på Rossabø (fig. 6).

Jeg kan ikke slutte behandlingen av stenalderen i Haugaland uten å nevne det merkelige fund fra Hauske i Torvastad som ble gjort i desember 1911. Det består av 27 vakre store flintdolker av grålig farve, dessuten et sagblad, et økseemne, 4 skrapere og 214 flintskjerver, alt av samme grå farve som dolkene. Disse sakene hadde vært nedlagt i en myr, og det kan vel være at det har vært et offerfund, at en mann i den tid har meget gjerne villet opnå en eller annen ting, og så har han gravet hele denne skatten

ned i jorden som et offer f. eks. til solen eller en eller annen overnaturlig makt i det håp at derved hans ønske vilde bli opfylt.

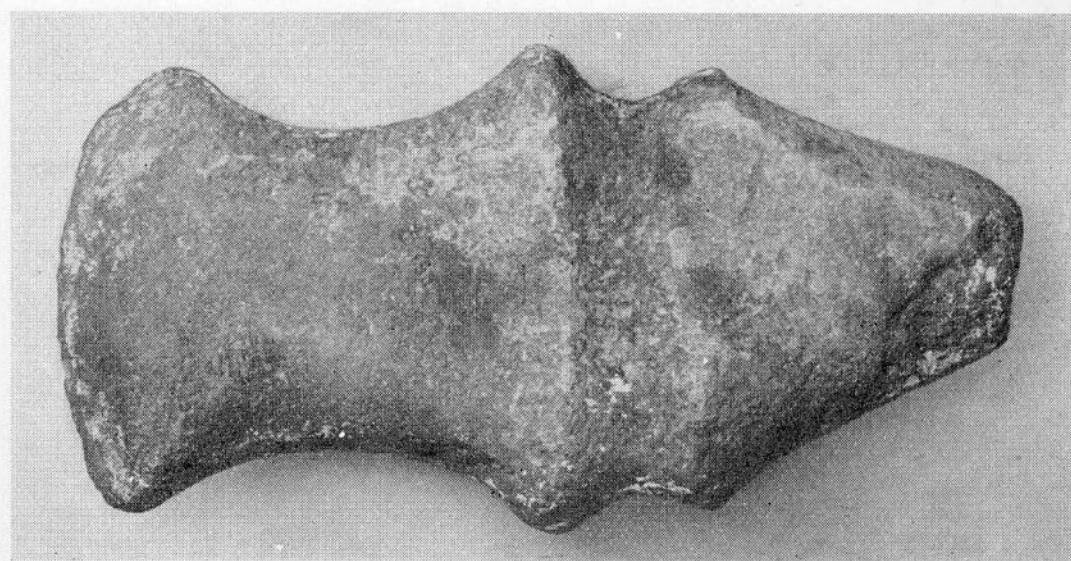
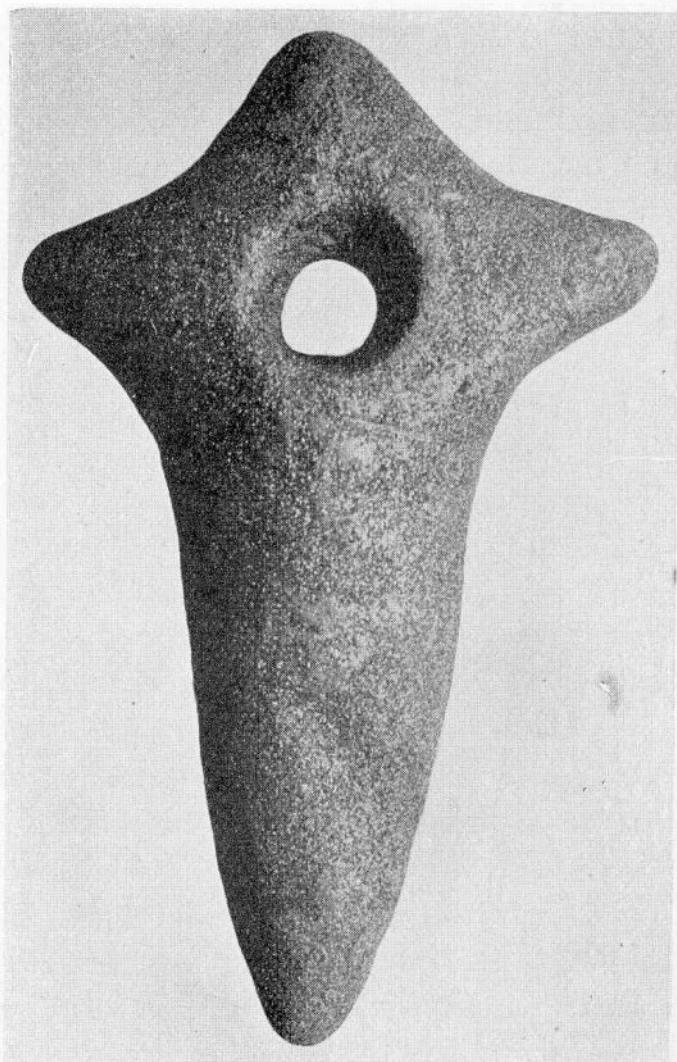
Det er bare de små rester av en gammel kultur som er blitt levnet oss fra stenalderen. Det er ikke godt å forsøke å lage noget billede av livet hos folket i den gamle tid på grunnlag av det som nu foreligger fra stenalderen. Vi bør vente og se hva fremtiden vil bringe, om ikke den vil bringe mere lys. Det er jo store og merkelig ting som alt er kommet frem, hvert nytt fund er av betydning til å kaste lys over de gamle tider, til å bringe større klarhet i vårt syn på dem.

Vi går så over til den næste alder, til bronsealderen, da kjennskapet til bronsen kom hit op til de nordiske land, dette blandingsmetall som består av $\frac{9}{10}$ kobber og $\frac{1}{10}$ tinn. Det var en stor forbedring da bronsesakene kunde støpes, kunde gjøres meget tynnere og skarpere og meget hendigere. Dolkene kunde nu bli sverd, spydspissene kunde bli lange og spissere, og en bronseøks blev allikevel noget annet enn selv en flintøks. Og smykkene antok nu de forunderligste former, kunde riktig gi kvinnene anledning til å utmerke sig, til å vekke opsikt.

Men det var det med bronsesakene at de måtte alle innføres, derved blev de kostbarere, her hadde vi ikke rav å bytte med slik som i Danmark som er ganske anderledes rikt på bronsesaker i bronsealderen. Dette er vel grunnen til at der er så forholdsvis få bronsesaker som er funnet fra bronsealderen, så få bronsealdersfund i forhold til stenaldersfundene. Til tross for at bronsealderen dog varte en 1300 år, fra ca. 1800—ca. 500 f. Kr., er bronsealdersfundene dog ikke mere enn 20 her i Haugaland, mens det fra stenalderen var mere enn det 10 dobbelte.

Først blev det på Tjeldflåt i Skånevik i 1905 ved grustak i en meget sterkt skrånende bakke funnet en vakker spydspiss av bronse (fig 7), 28 cm lang, fra yngre del av bronsealderen. Og i Etne er der gjort to gravfund. Først på Grindheim i 1924, bare en halvt hundre meter fra kirken, hvor der ved pløining over en tidligere dyrket haug blev funnet et hellesatt gravkammer, $\frac{1}{2}$ m langt. I dette kammer stod en lerurne, og i denne urne lå brente bren og en liten barberkniv av bronse. Også dette fund er fra yngre bronsealder. Og det samme gjelder en bronzedolk som tidligere er funnet i en gravhaug sammen med brente ben, også på Grindheim. Og på Støle blev der i 1912 i et kvadratisk gravkammer i en haug også funnet en lerurne men bare med brente ben.

Fig. 5. Korsformet kleberkolle fra Skudesneshavn.

Fig. 6. Kollehode av sten fra Rossabø.

Også fra yngre bronsealder. — Fundene fra nordre del av Haugaland fra bronsealderen er således ikke mange, men i Etne vet vi nu at der må ha vært fast bosetning, det tyder gravfundene på, i hvert fall i yngre bronsealder, og at bronsealderskulturen er nådd hit inn. Fra og med yngre bronsealder viser det sig at Etne i det hele har vært en bygd av særlig interesse i antikvarisk hen-

seende, med særlig interessante fund.

Ellers er det nordre del av Karmøy som har vært maktcentret i bronsealderen, og da særlig i eldre bronsealder. Vi hørte om fundet av den vakre flintdolk fra Bø i Torvastad, om det store flintdolkfund fra Hauske i Torvastad, om skiferdolken fra Reheien, og der er også flere fund som kunde være nevnt, alt vidnesbyrd om store forhold her nord på Karmøy i yngre stenalder. Denne makt fortsetter i eldre bronsealder, ja i det hele i bronsealderen. Vi har først og fremst vidnesbyrd herom i de 5 mektige gravhaugene på Reheien (fig. 8), hvorav de største nu er over 30 m i tverrmål og ca. 5 m høie, noget ganske usedvanlig selv i denne tid, da gravminnesmerkene ofte er store. Det er sikkert gravminner over en mektig høvdingeslekt på de tider, en slekt som har behersket hele området her. Som professor Haakon Shetelig har gjort opmerksom på, var Karmsundet en utmerket strategisk plass til å beherske ferdseLEN både nordover og sørover. De som hadde makten her, hadde også stor makt.

Det som er funnet i Rehaugene, det er sverd og spyd, dolker og

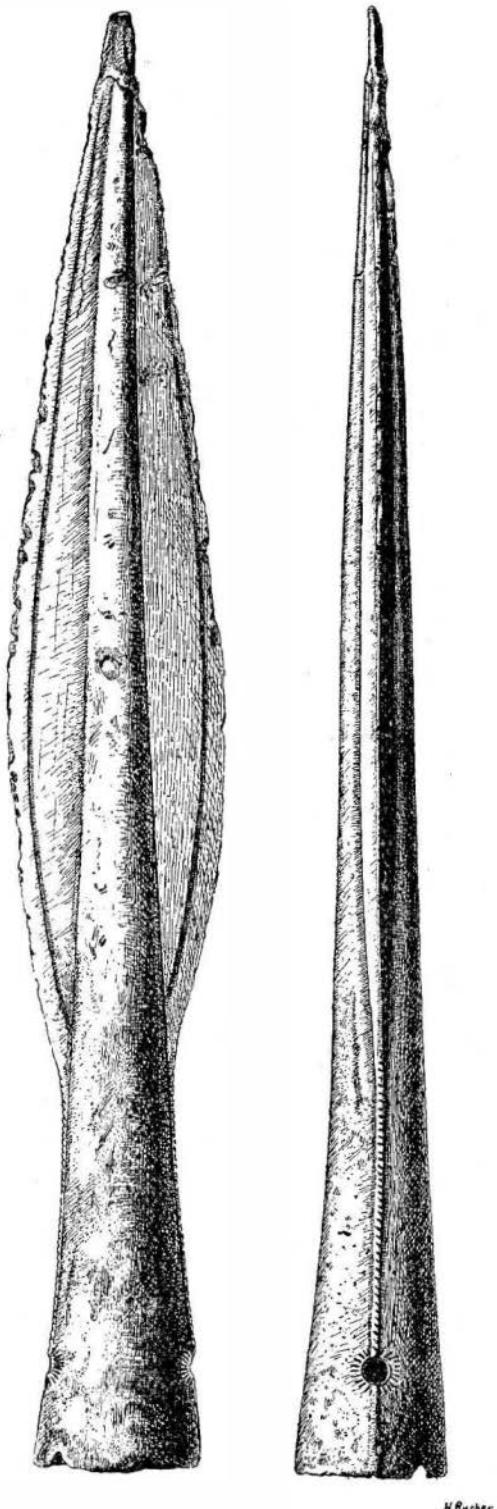

Fig. 7. Bronsespydspiss fra Tjeldflåt i Skånevik.

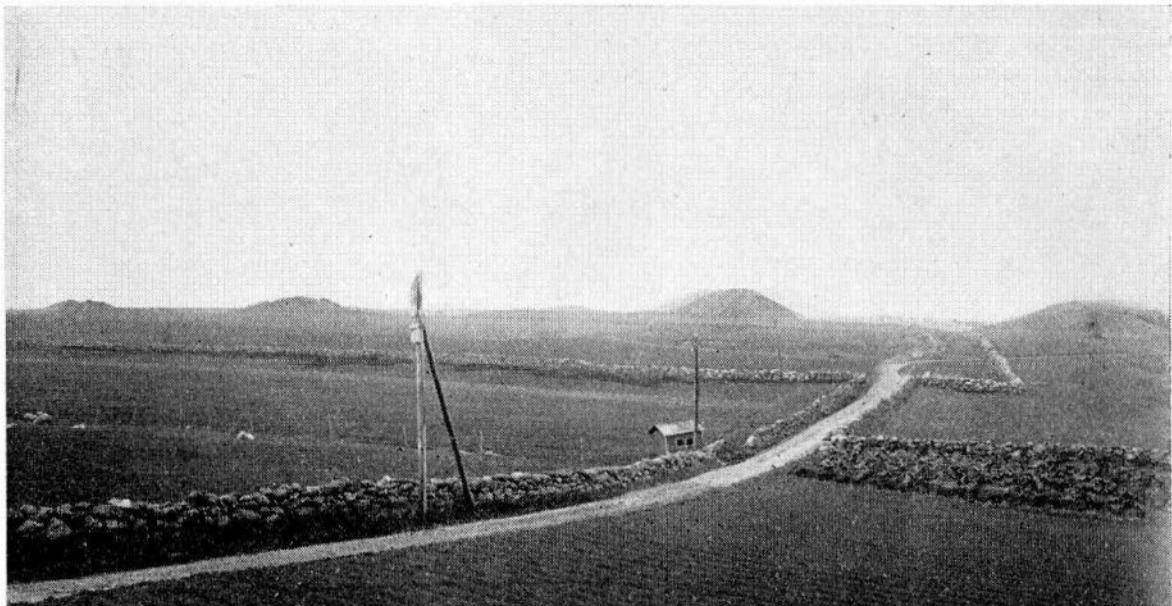
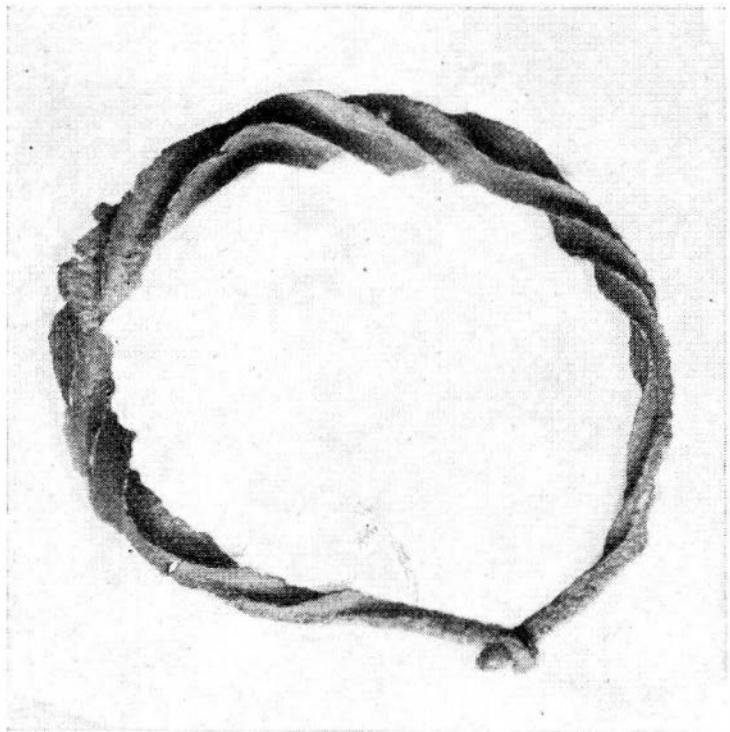

Fig. 8. Bronsealdershægane på Reheien.

spenner, alt av bronse, også en armring av gull, et meget kostbart og sjeldent metall på den tid. Også ellers er der funnet smykker av bronse nord på Karmøy, således en armring på Bø i Torvastad, to halsringer nedlagt som offerfund i en myr på Våre i Avaldsnes. Vi har her igjen uttrykk for religiøs følelse som vi hadde det i stenalderen, og som vi skal se det også senere. En halsring av bronse av en litt annen type blev funnet på Våge i Avaldsnes (fig. 9). Alle disse ringene er fra yngre bronsealder. — Det er således Etne og nordre Karmøy som hittil har fundene fra bronsealderen på Haugaland. Den forrige direktør ved Stavanger Museum, Eyvind de Lange, har i en avhandling fremholdt at der har vært kulturforbindelser mellom Karmøy og Etne i bronsealderen. Han slutter dette av gravskikken, av ovale tilhuggede heller i gravene som er funnet begge steder. — Også inne i Sandeid er der dog gjort fund fra bronsealderen, idet der i 1844 i et gravkammer i en gravhaug på gården Skeie blev funnet et bronse-sverd fra eldre bronsealder.

Et annet uttrykk for religiøs følelse har vi i helleristningene. Dette er forskjellige slags figurer hugget inn på fjell og også på løse stener. Av helleristninger er der flest i nordlige del av Haugaland, alle forresten i Etne. Kjent fra gammel tid er de to helleristningsfeltene på Støle, hvor der er hele 6 solfigurer og en hel del skålformede fordypninger foruten nogen eggformede og hesteskoformede figurer (fig. 10). Så mange solfigurer på én

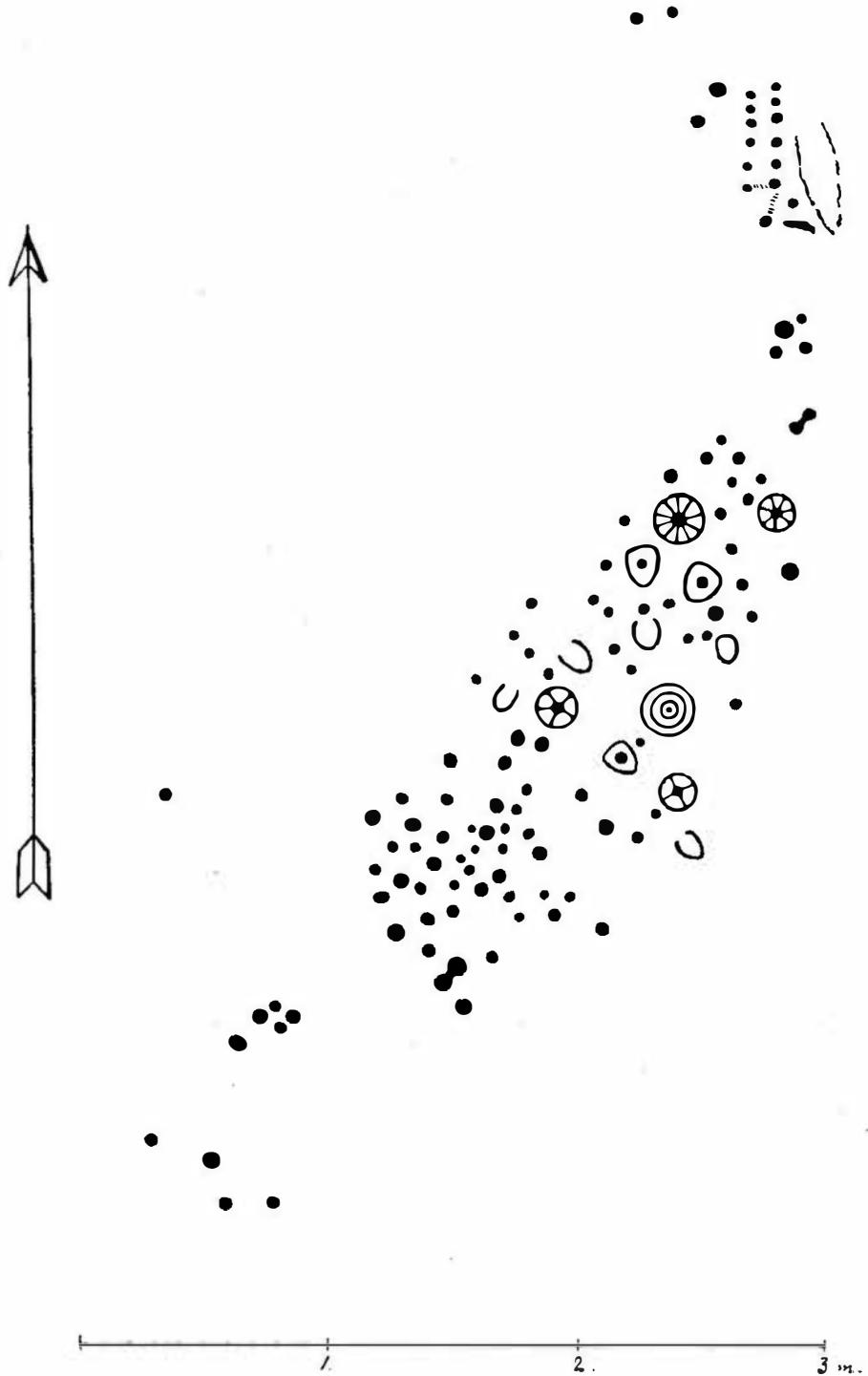
Fig. 9. Bronsehalsring fra Våge
i Avaldsnes.

plass kjennes der ikke mangesteds her i landet. Disse soler er hjulformede figurer, cirkler med eiker utgående fra et felles sentrum. Det skal være en betegnelse for solhjulet. Det har således sikkert vært soldyrkelse her på Støle. De skålformede fordypningene menes å være offerskåler, hvor de har klint smør eller annet fettstoff. Når smøret smeltet, mente de den tid at det blev spist av solguden. — På en bergknaus på Tveite er der også skålformede fordypninger, likeså på en stor sten »Tussasteinen« på Vinje og endelig er der på Fjøsnanes på Fjøsne en del skibsfugr som ved siden av skålene ellers er de almindeligste helleristninger fra bronsealderen. Det er altså på 4 forskjellige gårder der er helleristninger i Etne, etter et vidnesbyrd om bronsealderskulturen her nord.

Sør i Haugaland er det bare to plasser hvor det er helleristninger. Først på Sævland i Åkra vest på Karmøy, hvor der nu i hvert fall bare er en eneste solfigur, en cirkelfigur med flere koncentriske cirkler inni hverandre. En slik solfigur var der også på Støle. Her på Sævland er skutt bort fjell og det skal ha vært flere figurer her tidligere. Så er der på Nes i Skjold en sten med ca. 20 skålformede fordypninger, altså offerskåler. Like i nærheten ligger en sannsynligvis gravrøis fra bronsealderen. Slike gravrøiser, bronsealdersrøiser, er der flere av i Haugaland. Vi har dem i hvert fall i Nedstrand også, den mest imponerende av

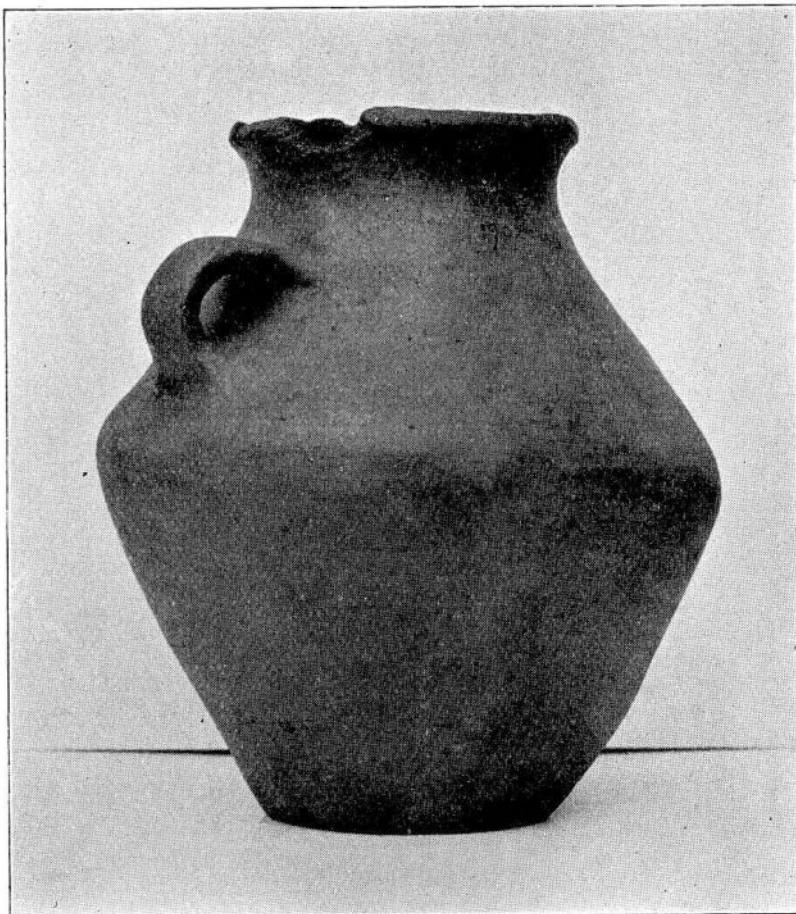
Fig. 10. Helleristnings-
gene på Støle.

dem som jeg har sett er dog på Hovdestad i Falnes sør på Karmøy. Også i Valestrand er der slike bronsealdersrøiser, således på Haugland og Haugsgjerd. De består bare av kultestein og ligger ofte på bergpynter ute mot sjøen, ellers også på bergryggene høiere oppe, åsrøiser som de er blitt kalt. Dette er den vanlige form for gravhauger fra bronsealderen.

Vi kommer så til jernalderen som altså begynner ved midten av det siste årtusen f. Kr. Den første del av denne tid, de siste

Fig. 11. Lerkrus fra Haugesund.

århunder f. Kr., er en merkelig fattigslig tid med ialmindelig het få og fattigslige fund. Man har ment det har vært et kjøligere klima på den tid som har bevirket at kulturen er blitt fattigere, og at der til og med har vært en fraflytning fra mange plasser til steder hvor der var bedre klima. — Jernet var i hvert fall kostbart og sjeldent i den første tid av jernalderen, og det er derfor vesentlig mindre jernsaker som nu finnes, først og fremst smykker, så fint var jernet ansett for dengang at det blev brukt til å pynte sig med. Det var på denne tid kelterne, gallerne, som hadde mакten i Mellem-Europa og helt ned til romerne, og det er kelterne som preger den kultur som også når hit op.

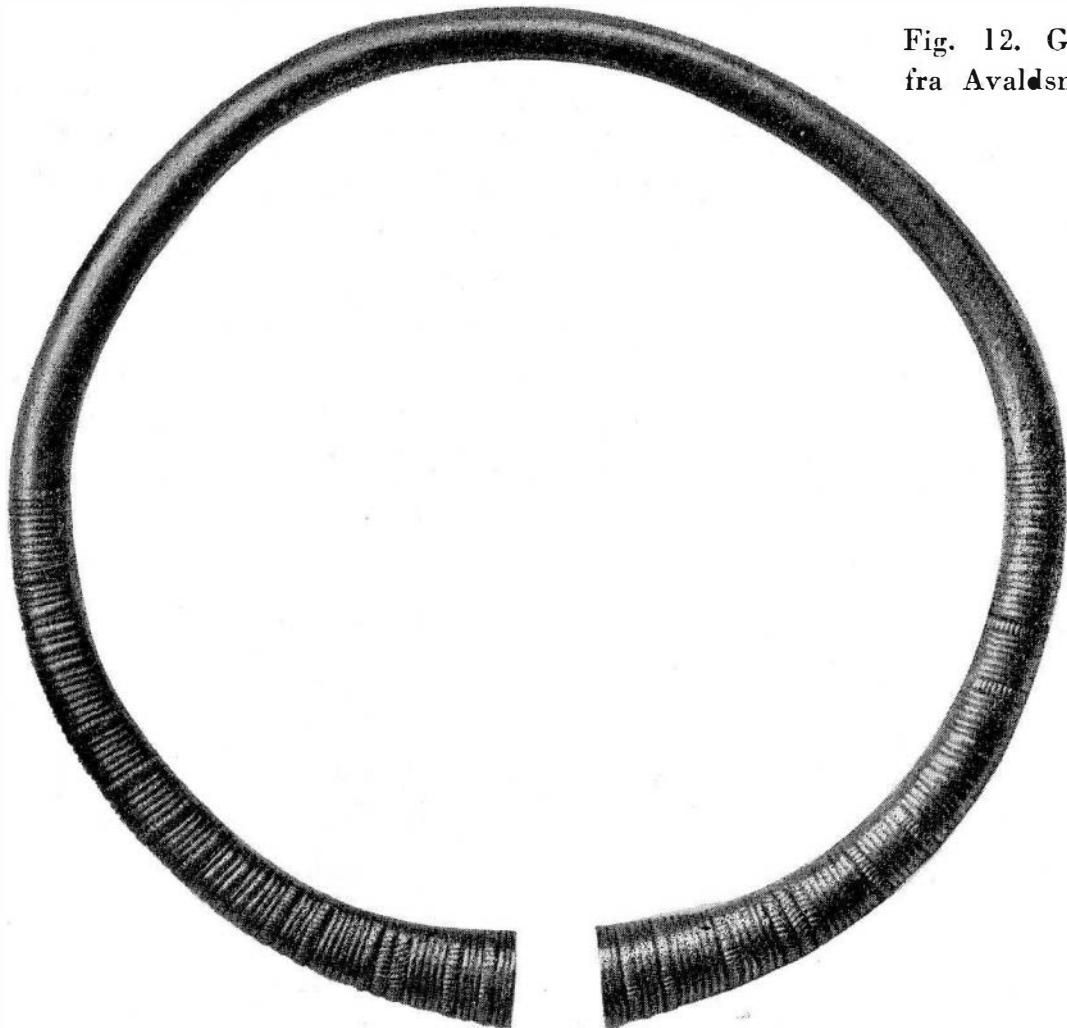
Fra denne førromerske jernalder, som den kalles, er det også Etne som har å oppvise fundene i nordre del av Hordaland. På et ellers stort gravfelt på Rygg blev i 1924 av dr. Johs. Bøe gjort et fund i en gravhaug av et stykke av en liten smykkenål av jern fra denne tid og brente ben. Oprinnelig har her nok vært et muret gravkammer som var raset sammen. — På samme gård var der tidligere i en annen haug funnet en gryte av klebersten av en form som regnes å være typisk for førromersk jernalder. — Ende-

lig blev i 1926 på Østebø i Gjerde sogn funnet et gravrum uten nogen haug over, og i dette gravkammer fantes en lignende nål som på Rygg og dessuten en jernstift og brente ben. Det er alt vi har av fund fra denne tid fra nordre del av Haugaland. — Men i søndre del er det ennu mindre. Det er bare et større lerkar som for en 40 år siden fantes i en myr på Langåker i Ferkingstad på Karmøy. I krukken skulde ha vært et gulaktig klebrig stoff, kanskje myrsmør som var ofret sammen med den. Det må nemlig ha vært et offerfund i likhet med flintdolkene fra Hauske og bronseringene fra Våre. Det var altså en lerkrucke de ofret her på Langåker i den førromerske jernalder. — Fundene fra denne tid vil sikkert også bli flere i Haugaland; det er ikke rimelig å tro at det har vært nogen avfolkning her.

Vi kommer så til vår tidsregnings begynnelse, de første århundrer e. Kr., den tid vi pleier å kalte for den romerske jernalder, da våben og smykker og også andre bruksgjenstander er preget av den romerske kulturs smak og da også saker fra selve Italia og i hvert fall fra de romerske provinser i Mellem-Europa er kommet hitop. Fra den eldste del av denne tid har vi et fund igjen fra Rygg i Etne fra den samme haug hvorfra kleberkaret fra førromersk tid skriver seg, med skjoldbule og skjoldhåndtakbeslag, spydspiss og lerkar. På Ulvebru i Vikebygd blev der i 1884 fra denne eldste del av den romerske jernalder i en gravhaug funnet en bronsespenn og 3 glassperler sammen med brente ben. — Endelig skal nevnes fra denne eldre romerske jernalder en vakker lerkrucke tydelig preget av romersk smak (fig 11). Den fantes i 1902 i selve Haugesund by i en liten haug i den søndre del av byen oppe på høyden, ca. 60 m fra sjøen og tvers overfor indre innløp. Haugen bestod av en fjellknaus, bare dekket av et muldlag av 1 fots tykkelse. Midt i knausen var det en fordypning omtrent 1 m dyp, muligens kunstig frembragt, fjellet var smuldrende bløt skifer. Her stod krukken fylt med brente ben og jord.

Ellers er det nu igjen mest forholdene ved Karmsundet som først og fremst tiltrekker sig opmerksomheten. Her er det i første rekke det enestående Avaldsnesfundet, gjort i Flagghaugen like ved Avaldsnes kirke, for nu vel 100 år siden, i 1834. Her fantes en armring og en fingerring av gull (fig. 12—13), armringen den største vi har her i landet fra eldre jernalder med en vekt av over 1/2 kg. Dessuten et prektig sverd, hvis skjede hadde beslag av presset forgylt sølvblikk, videre romersk spann, kjel, fat og sil (til å

Fig. 12. Gullhalsring
fra Avaldsnes.

sile vin), alt av bronse, 31 spillebrikker av mørkere og lysere blått glass. Det må ha vært en mektig høvding som her er blitt hauglagt, en høvding som kanskje er kommet hit fra fremmed land, har gjort sig til hersker over området her. — Vi har flere kostbare fund fra bygdene her, fra Bø således et hengesmykke av gull, tydelig preget av romersk smak, her også en gullfingerring og rester av en romersk bronsevase i likhet med den fra Avaldsnes. Karmøy har altså vært et maktcentrum også i den romerske jernalder.

Men også nu har vi fra Etne et fund av interesse. Ved graving for en hustomt på Gjerdesjøen i Gjerde sogn blev i 1909 funnet stykker av sverd med skjedebeslag av forgylt presset sølvblikk ganske som i Avaldsnesfundet. Det blev funnet omtrent 1 alen dypt under flat mark. — På Innbjøe i Bjoestranden sogn blev i 1882 i en gravhaug funnet et spinnehjul av sølv med et smalt gullbånd omkring og også med rester av tretenen, dessuten en fin fingerring av gull, stykker av en sølvspenne og stykker av 3 ler-

krukker. Denne gravhaug kalles »Hagahaugen« og efterundersøkelse blev foretatt av skolebestyrer Bendixen fra Bergen. Dette spinnehjulet er ganske enestående, på tretenen var også stukket en bronseperle, formodentlig for å tynge bedre. Dette fundet skriver sig fra slutten av romertiden, fra slutten av det 4de årh.

De to følgende århundrer, 5te og 6te årh., er det vi kaller folkevandringstiden. Det er da det blir den bosetning som så å si omfatter alle bygder på Norges vestland og også i Haugaland og til og med de fleste av de plasser hvor der nu er dyrket, og kanskje flere til som senere er blitt forlatt. Denne utvidede bosetting synes også å omfatte i hvert fall også siste halvdel av 4de årh. Det er en merkelig tid da det likesom plutselig synes å være blitt så mange flere folk. Efter min opfatning er det fra

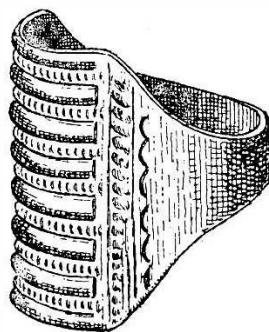

Fig. 13. Gullfingerring fra Avaldsnes.

denne tid de skriver sig alle de gårdsnavn som ender på — land, hvorav vi i Haugaland har omrent en halvannet hundre stykker, navn som Haugeland, Dueland, Eskeland, Hovland, Skarveland, Hårland, Fagerland, Økland, Bjelland, Birkeland, Kalleland, Bjoland, Vatland, Håland, Dyrland og mange mange flere. Og de er nok ikke de eneste gårdsnavn fra denne tid.

Fra folkevandringstiden er det de fleste av gravhaugene her i distriktet også rimeligvis skriver sig. På Grindheim og Rygg i Etne er der et stort sammenhengende gravhaugfelt på 116 hauger. Haakon Shetelig foretok en utgravning av flere av dem i 1904 og har skrevet en avhandling om sine utgravninger i Bergens Museums Årbok. Det var fra folkevandringstiden de var de haugene som kunde dateres etter de funne oldsaker. Men som vi før har hørt, gikk gravplassen tilbake til tidligere tid, førromersk jernalder. Det var spydspisser, skjoldbuler, bronsespennar og lerkrukker som mest blev funnet her. Det er en hjemlig kultur som nu

Fig. 14. Spannformet lerkar fra Østebø i Sandeid.

preger fundene, både lerkruekkene og bronsespennene er hjemmefra og særpregede for det vestnorske kystområdet. Lerkruekkene er meget de spannformede lerkar (fig. 14) som vi kaller dem, en blanding av ler og pulverisert klebersten, andre steder asbestos istedenfor klebersten. Her i Haugaland var det kleberstenen som blev mest nytte. — En annen større gravplass var på Eide i Ølen og en tredje på Østebø i Sandeid, hvor der er en halvt hundre hauger, og hvor gravplassen forresten går helt ned i vikingetiden. Og så ligger der mindre gravhaugflokker eller enkelte gravhauger rundt om på gårdene.

Ved omtalen av faste fortidssminner fra eldre jernalder i Haugaland bør også omtales bautastenene. Her har vi først og fremst »Jomfru Marias synål« ved Avaldsneskirken, hele 7 m høy, den høyeste bautasten som jeg kjenner til her i landet. Den står som bekjent heldende mot kirken, og der går jo det sagn at når stenen berører kirken, skal verden gå under. På den annen side av sundet står et annet kjent minnesmerke, på Norheim, de »5 dårlige jomfruer«. Her skal oprinnelig ha vært en stjerneformet lav røis med tre armer, og i denne forhøining ble funnet stykker av en bronsevase med brente ben, hvoriblandt var bjørneklør. Også på Grinde i Skjold har stått flere bautastener sammen, hele 7 stykker. Forhåpentlig vil en del av disse bli reist igjen. Ellers er der mange bautastener omkring Haugesund og i det hele på Haugaland. På Strømmen ved Smørsund står en usedvanlig bred bautsten, 1 m bred og 1,82 m høy, bare ca. 20 m fra sjøkanten. Lær

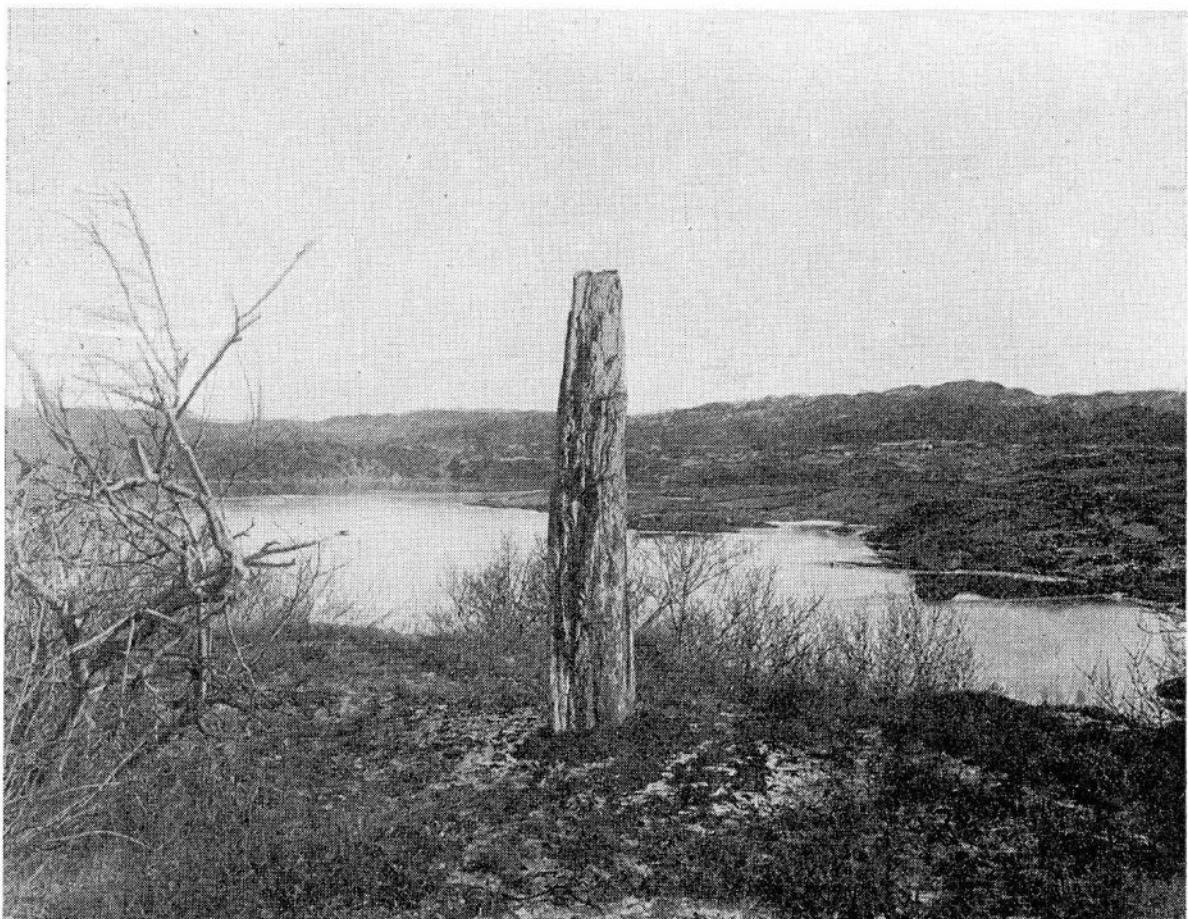

Fig. 15. Bautastein på Støle i Skåre.

har også vært en annen bautasten i nærheten her. Videre har vi en reist sten ved Gjerde kirke, kanskje dog fra yngre tid, bautastener på Støle (fig. 15) og Austreim i Skåre, på Falkeid i Tysvær, på Våreneset i Avaldsnes og mellem Rehaugene, på Sandsgård i Nedstrand står 2 bautastener, den ene $3\frac{1}{4}$ m lang, ellers skal der også være bautastener på Frøland og på Bausta, likesom der har stått en på Nessa. Også på Mykjå ved Førdesfjorden er en bautasten næsten 3 m høi. Det er visselig bare en del av bautastenene fra den gamle tid på Haugaland som her er blitt opregnet. De er nok minnestener etter avdøde og er reist i kjærlighet og pietetsfullhet mot de avdøde. Flere av dem er blitt gjenreist i de siste år, idet de har vært omstyrtet tidligere.

De vidner ikke minst om velstanden som har hersket her i denne tid, de mange gullfund som er gjort her. Fra Grindheim i Etne har vi både en fingerring som veier 7 gram og 2 gullbrakteater, hengesmykker, som tilsammen veier omtrent 12 gram. En ganske tynn fingerring er funnet på Søreim i Etne og en finger-ring og et praktfullt sverdskjedebeslag i Etne uten nærmere angitt

finnested. Det siste veier $61\frac{1}{2}$ gram. På Gjerde i Etne er også funnet en fingerring med en vekt av 15 gram og så har vi den før nevnte vakre ring fra Innbjøe. — I sondre del har vi en stor gullring fra Våre i Skjold med en vekt av $1\frac{1}{2}$ hundre gram, en gullbrakteat fra Raunes i Vats, en fingerring fra en mannsgrav fra Åm i Vats, en fingerring fra Kolstø i Avaldsnes, en annen fra Sørhaug i Skåre og en ved Skåre kirke, en gullperle fra Tysvær og tre sammenheftede betalingsringer fra Skudesneshavn. De veier tilsammen 22 gram.

Det har vært en urolig tid denne folkevandringstiden, og det er fra denne tid man mener de skriver sig de befestningsverker som vi kaller bygdeborger, oplagte stenmurer av kultesten uten bindingsmiddel oppå bergknausene, helst mot den side som har vært lettest tilgjengelig. En slik borg har vi i Vikebygd på Røykenes på en ås som kalles Børshovda og i Etne er der tre slike borger, på Haslenuten rett op for gården Bryllåm og Østebø, på Røinesnes og på Vad et stykke oppe i dalen. Videre har vi en slik borg på gården Rosseid i Imsland på en plass Røsshaug, på Borje på Sira, på Store Børholmen i Avaldsnes, på vestsiden av Karmøy og endelig også på Storaberje på Vik i Falnes. Det er disse vi hittil kjenner til.

Det er også fra denne tid, folkevandringstiden, de skriver sig de eldste hustuftene på Utsira, de som ligger i Vestmarken, på vestsiden av fyret. De er ikke store disse tuftene fra knapt 10 til 13 m lange, en enkel 16 m lang og fra bare 4 til henimot 7 m brede. De virket så forunderlig primitive. Da jeg så dem første gang, trodde jeg det var ruinene efter nogen hytter som var satt op i forholdsvis ny tid av fiskere som hadde søkt ly for uværet. Og så var det beboelseshus som var 14—1500 år gamle. Og så en slik bebyggelse. Som f. eks. Vågadal, Tjugadal og Koltedal (fig. 16) og Klovningsnestuftene høit oppe i bergkløftene like opunder fjellet, uten muligheter for dyrkning omkring. Breimyrtufta og Helganestufta hadde heller ikke egentlig muligheter for dyrkning, i hvert fall ikke den første, det var derimot tilfelle med Storhaugtuften; den syntes også å ha vært bebodd i vikingetiden. Her lå de med utsynet bare mot havet, med ryggen til landet ellers.

De så meget uanseelige ut disse tuftene, men de var dog ikke så uanseelige i det indre når de blev undersøkt. Inngangene var gjennemgående meget forsiggjort med hellelegning og med reiste stener på sidene i to av tuftene. Ildstedene var firkantet og kant-

Fig. 16. Hustuft i Koltedal, Utsira.

satte med heller eller andre stener på sidene, mest også med heller i bunnen. Så var der ttildels brolegning med heller i den ene del av rummet, og i Koltedal også brolegning på utsiden av den ene langvegg. Her var også veggan bevaret til en høide av næsten 1 m, utmerket byggearbeide, meget forsiggjort og solid. Hvor virket ikke Tjugadalshuset primitivt i motsetning hertil med fjellveggen som ene langvegg, det virket som det ikke kunde være sant. Men her var det fineste ildsted av dem alle, her var over 1 m høie stener, en på hver side av inngangen og her var en lys tilhuggen firkantet sten inne i rummet. Vi vet at de såkalte hellige hvite stener har vært fruktbarhetssymboler, men de var av en annen form; kanskje dog denne næsten hvite sten også har hatt en hellig betydning, så demonstrativt som den lå der midt i rummet oppå den kløftede jordfaste sten.

I forbindelse med hellige hvite stener må nevnes et virkelig fund av en slik sten, nemlig fra Høyvik i Tysvær. Slike hellige hvite stener regnes altså å være fruktbarhetssymboler, har vært en slags avgudsbilleder, som man har ofret til for å få godt år,

opnå fruktbarhet for jordens grøde, for dyr og mennesker. — En slik sten står også på den gamle kirkegård i Sandeid (fig. 17), ved siden av et kristent stenkors, et levende vidnesbyrd om at kristendommen fortsatte sin gudsdyrkelse på de samme plasser hvor den hedenske kultus hadde foregått. — I Sandeid har vi også et annet vidnesbyrd om religiøs følelse i det merkelige tøifund på gården Helgeland. Det har vært et offerfund kanskje en kvinnedrakt nedlagt i en myr, høit oppe ovenfor bygden, på en øde plass. Selve navnet Helgeland betegner også noget hellig, det hellige land, likesom Helgevoll lengere nede i bygden.

Vi kan ikke forlate folkevandringstiden uten å nevne de merkelige hustufter på Ferkingstad på Karmøy. Efter et gammelt riss fra 1840-årene i tidsskriftet Urda må der her ha vært ca. 10 hus, det største ca. 50 m langt. Disse tufter er blitt fjernet i årenes løp ved dyrkningen, til der i 1923 bare var igjen en 16 m lang stump av den ene av veggene i det ene huset. Den blev undersøkt av mig og herved funnet lerkliningsstykker, stykker av spennformede lerkar fra folkevandringstiden, en fiskekrok av jern, et vakkert spinnehjul av brunt ler og flere bryner. Herved blev disse husene tidfestet til folkevandringstiden. Her har sannsynligvis bodd flere familier her på Ferkingstad, vært rent en liten landsby.

Vi skal tilslutt se på de siste århundrer av den forhistoriske tid og da særlig vikingetiden, 9de og 10de årh. og begynnelsen av 11te årh. Den siste halvdel av vikingetiden eller vel så det omfatter jo også historisk tid: der er Harald hårfagres og Erik blodøkses, Håkon den godes, ja like til Olav den helliges tid. Det har sin egen tiltrekning å beskjefte sig med saker som har vært brukt, har vært laget på samme tid som f. eks. Harald hårfagre blev hauglagt på Gar, som Håkon den gode blev Norges konge eller Håkon Jarl sloss med jomsvikingene. Men nu er det ikke oldsakene alene som kan fortelle oss om vårt folks historie, de skriftlige kilder er også kommet til.

Og nu igjen er det først og fremst ved Karmsundet høvdingerne har bodd. Her har vi det store skibsfund fra »Storhaugen« på Gunnarshaug i Torvastad, en haug som har vært en 40 m i tverrmål og en 5—6 m høi, således av meget anseelige dimensjoner. Haugen holdt på å forsvinne, deler av skibet blev etterhånden tatt bort og brukt til ved, da var det lærer Døsseland desember 1886, for nu snart 50 år siden, kom på åstedet og meldte saken

Fig. 17. „Hellig hvit sten“ og stenkors i Sandeid.

til konservator Lorange ved Bergens Museum og begynte efter hans anmodning undersøkelse av haugen, en undersøkelse som blev fullført av Lorange selv. Her fantes 35 spillebrikker av glass og rav, en armbøile av gull, sammenrustede våben, jernkjel, fiske-søkk, 4 glassperler og flere saker. Av skibet var bare kjølen bevaret; kjøllengden var 20 m. Ellers har vi de store hauger, Grønhaug og Sølshaugen, som ikke nettop har inneholdt så kostbare saker, men som på grunn av sin mektighet allikevel må ha vært høvdingegraver.

Det er ellers mange fund fra disse århundrer her i Haugaland, og flere av dem rike fund. På Søreim i Etne blev i 1905 funnet en kvinnegrav i en gravhaug med to ovale bronsespennar og to armringer av bronse, dessuten et spinnehjul av sten, stekepanne og vevskje av jern og 2 vevlodder av klebersten. — På Vad i Støle sogn fantes et vakkert tveeggget sverd (fig. 18) med sølvinnlegning og innsmidd navnet Ulfberth på klingen. Det har vært et frankisk våben som er havnet her i graven på Vad. Dessuten var her 7 pilespisser, skjoldbule, spydspiss, kniv, 2 bisselmunnbit, stigbøile og sporer og en gryte av klebersten. — Jeg skal også nevne fundet

fra Rossabø i Haugesund med et vakkert sverd med sølvbelagte håndtak, ellers sølvnål, fiskesøkk av bly, øks og 2 perler. Her var den døde som i Storhaugen også hauglagt i båt, en eiendommelig skikk som var så utbredt langs den norske kyst. Treverket er dog i almindelighet borte, bare båtsaumen ligger igjen.

Oprinnelig var det visstnok en gammel overtro nede fra det gamle Grekenland som lå til grunn for skikken å begrave i båt. De gamle grekere trodde at man før å komme til den annen verden måtte over en flod, Lethe. Her var en ferjemann Charon på den annen side, men han ville ikke sette over uten ferjepenger. Derfor fikk de døde en mynt med sig, Charonspengen. Denne skikk med mynten eller Charonspengen gjenfinnes også i gravskikkene heroppe. Men de gamle nordmenn var mere praktisk eller gjerrige på penger, de gav den døde selve båten med sig, så var de ikke avhengige av nogen ferjemann. Men etter hvert er denne forestilling sikkert blitt glemt og båten er blitt med som et ledd i alt det annet gravutstyr fra vikingetiden, da der synes å ha hersket den forestilling at man skulle føre et lignende liv hinsides som her i livet. Derfor fikk man med sig arbeidsredskaper til å veve, spinne, smie, snekre, drive jordarbeide og fiske. Og da hørte også båten naturlig med til gravutstyret, særlig i kystbygder som i Haugaland. Slik som det f. eks. var tilfelle på Sundfør i Skjold, hvor der var en ganske liten haug som blev undersøkt for en 10 år siden, og hvor etter de funne båtsaumene å dømme må ha vært også en ganske liten båt, bare en 5 m lang. Dessuten hadde den døde med sig sverd, spyd, to økser, ildstål, ildflint, sigd og som smykker to store perler, den ene av sten, den annen av rav.

Ikke minst er det fra vikingetiden to fund fra Bokn som er fremtredende i fundene fra Haugaland. Det er først det sølvmyntfunnet som høsten 1923 blev gjort i en bergkløft på Jøsang på Vestre Bokn. Det var ca. 325 mynter, dels angelsaksiske, dels tyske, dessuten en arabisk, kufisk mynt. Slike fund er ikke så sjeldent i Norge i vikingetiden. De er skatter som er blitt nedlagt i jorden for at de ikke skulle bli tatt fra en, kanskje tildels nedlagt i den hensikt at man skulle få igjen i det kommende liv det som man grov ned i levende live, slik som det synes å fremgå av en beretning i Egil Skallagrimsons saga. De angelsaksiske mynter er erhvervet på vikingeferdene i slutten av 10de og begynnelsen av 11te årh. Jøsangfundet har vært nedlagt ca. 1017, i Olav den

Fig. 18. Vikingsverd fra Vad i Etne.

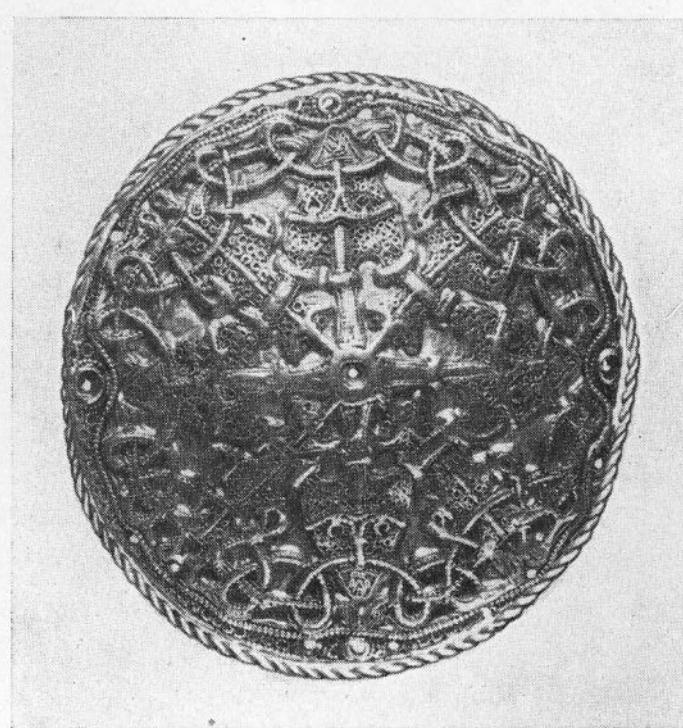

Fig 19. Gullspenne fra Nedrebø på Østre Bokn.

helliges første tid. Det var dengang den svake Ethelred var konge i England. Det annet fund fra Bokn er den prektige gullspenne fra Nedrebø på Østre Bokn (fig. 19) som blev funnet samme høst som sølvmyntene på Jøsang, med dyreornamenter i filigranarbeide, et av de prektiske smykker som er funnet her i Norge fra vikingetiden. Det skriver sig visstnok fra første halvdel av 10de årh.

Vi har også andre skattefund fra denne tid her i distriktet, og

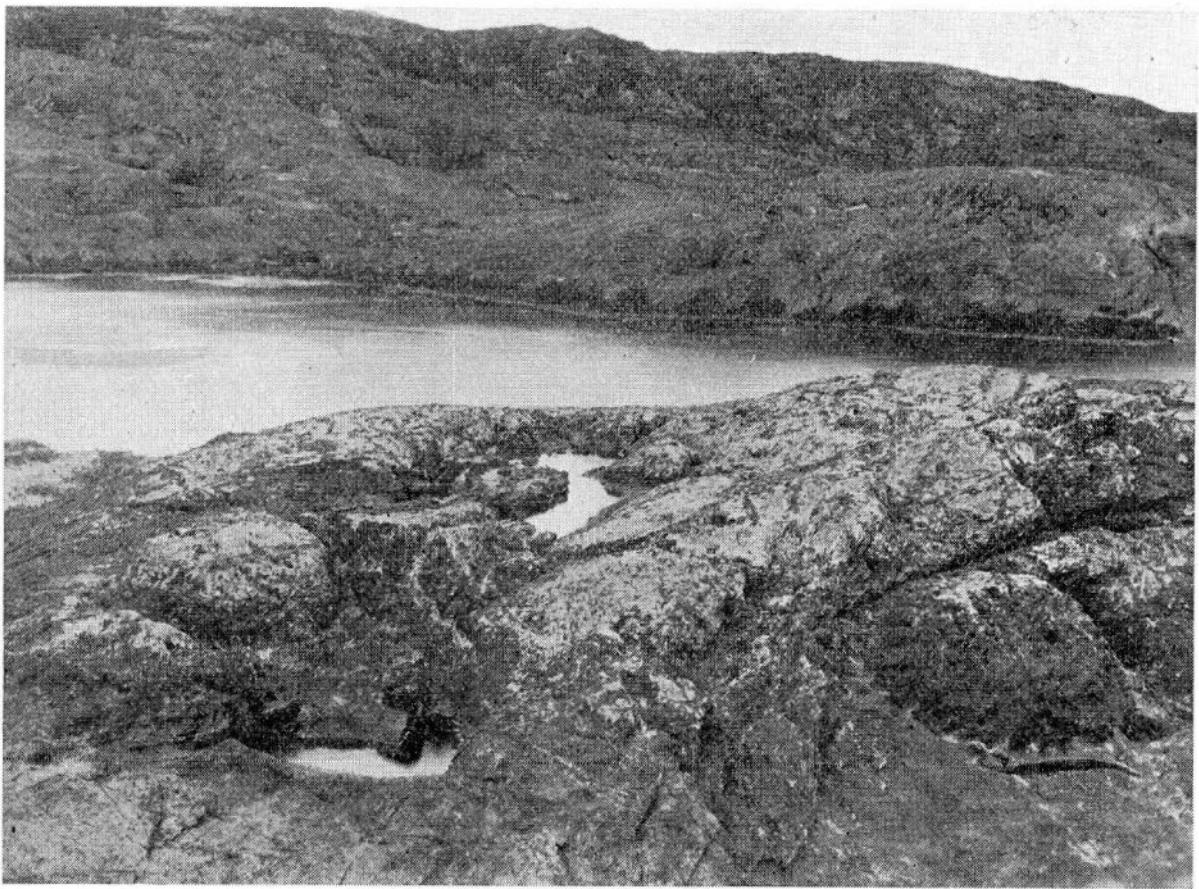

Fig. 20. Kleberstensbrudd på Årebrot.

her er det igjen Etne som er mest fremtredende. På Osnes, i Gjerde sogn, blev der således for mange år siden funnet 8 sølvarmringer og nogen stykker betalingssølv, ophuggede sølvringsstykker. Disse ringene lå stukket inn i hverandre og blev funnet i en stenur. De veier tilsammen over 300 gram. Og på Hovland i Støle fantes en stor ringspenne av sølv som veier $2\frac{1}{2}$ hundre gram, 2 sølvarmringer og nogen sølvstykker, alt til en vekt av næsten $\frac{1}{2}$ kg. Disse saker blev funnet under et par heller ved å grave tomt for en kjeller. Og så har vi sørpå to sølvringer fra Eikely ved Førdesfjorden og på Austreim i Skjold en sølvarmring som veier over 100 gram.

Tilslutt må jeg nevne at der omkring Haugesund er usedvanlig mange gamle kleberstensbrudd, vidnesbyrd om en ren stenindustri i klebersten, likesom vi i stenalderen på Hespliholmen hadde en slik industri i grønnsten. Først har vi Grønhaug med Tolgekjødn i Haugesund, videre slike brudd på Gar og Veste og på Førland og Austreim og endelig 2 brudd på Årebrot. På det siste sted er der uthugget runde emner til kleberstensgryter som sikkert er fra vikingetiden (fig. 20). Det er en ny side ved vikingetids-

kulturen som her er belyst. Det har nok vært en ren inntektskilde for de gårder som eide disse kleberstensbruddene å arbeide gryter, spinnehjul, fiskesøkk, vevlodder og vel også andre ting. Vi vet i hvert fall at slike gryter har vært gjenstand for eksport herfra landet til andre land. I gravfundene her på Haugaland er også flere slike kleberstensgryter blitt funnet.

Hermed er da i store trekk gjennemgått forholdene her i Haugaland i den forhistoriske tid, for så vidt også i den første historisk tid, hvad de jordfunne oldsaker angår. Denne siste tid vil i Haugesund alltid ha sin særskilte interesse, her hvor Avaldsnes og Karmsundet ligger så nære ved, steder hvortil der knytter sig så mange historiske minner, her hvor kongsgården på Avaldsnes har ligget, her hvor vi først og fremst har Haraldshaugen hvor Harald hårfagre er blitt hauglagt.

Jan Petersen.

Litteratur.

- B. E. Bendixen:* Fornlevninger i Søndhordland. Fortidsforeningens Årsberetning 1897, s. 13 ff. (Skånevik), 1898, s. 16 ff. (Skånevik og Etne).
- Johs. Bøe:* Stenaldersboplassene på Nappen i Søndhordland (Bergens Museums Årbok 1921—22, nr. 3).
- Små meddelelser fra Bergensdistriktet. 2. Et nyt fund fra Vestlandets eldste jernalder. Berg. Mus. Årb. 1924—25, nr. 1, s. 9 ff.
  - Små meddelelser fra Bergensdistriktet. II. To brandgraver fra folkevandrings-tiden (den ene fra Støle i Etne). Berg. Mus. Årb. 1930 nr. 5.
- Johan K. Christie:* Antiquarisk-historisk Skitse av Augvaldsnæs. Urda, II, s. 322.
- Bjørn Hougen:* Gjeitalemen. En stenalders boplads i Førdefjorden. Berg. Mus. Årb. 1920—21, nr. 3.
- Eyvind de Lange:* Et par vestlandske urnegraver fra yngre bronsealder (deriblant „Olahaugen“ på Støle). Oldtiden, III, s. 41 ff.
- S. Neumann:* Oldtidsminder ved Boknesundet i Ryfylke og Oldtidsminder på Karmøyen. Urda, II, s. 193 og 213.
- Jan Petersen:* Et nyt sølvmyntsfund fra Rogaland. Stavanger Museums Årshefte 1924—25.
- J. Ross:* Flere innberetninger i Fortidsforeningens Årsberetninger: 1879, 1881—1886, 1891.
- Arne Salveson:* Bygdeborgene i Rogaland. Stav. Mus. Årsh. 1924—25.
- Haakon Shetelig:* Gravpladsen på Grindheim og Rygg i Etne. Berg. Mus. Årb. 1904, nr. 10. 1 kart.
- Helleristninger på Støle i Søndhordland. Naturen 1908.